

**AZIZ NESINNING “GOL QIROLI” ASARIDA KIRITMA
KONSTRUKSIYALARNING BERILISHI VA TAHLILI**

Sa`dullayeva Madina (TDSHU 2-bosqich magistranti)

Ilmiy rahbar : f.f.n.dots. Lola Aminova

[Tel:+998909017126;](tel:+998909017126)

E-mail:madinkasubxonova@gmail.com.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Aziz Nesinning “Gol qiroli” nomli asarida kiritma konstruksiyalarning berilishi, kiritmalar qatnashgan gaplarning sintaktik tahlili, ularning gapda bajaradigan vazifasi haqida ma`lumot berilgan. Shu bilan birga asarda kiritmalarning berilishi turli xil misollar bilan ko`rsatilib tahlil qilingan.

Kalit so`zlar: Aziz Nesin, “Gol qiroli”, kiritma konstruksiyalar, kirish so`zlar, kiritma birikmalar, kiritmalarning xususiyatlari, unsur, tasviriy vosita, gap bo`laklari.

Kirish: So`zlovchining bayon etayotgan fikriga munosabatini bildiradigan so`z yoki so`z birikmasi kirish so`z yoki kiritma birikma deyiladi. Ular xuddi undalmalar kabi gapning boshida, o`rtasida yoki oxirida kelishi mumkin. Ushbu qoida turk tilida keluvchi kiritma konstruksiyalarga ham taaluqli hisoblanadi. Kiritmalar so`zlovchining o`zi bayon etayotgan fikriga munosabati (ishonchi, gumoni, tasdig`i, inkori va hokazo), fikrning birovga nisbatlanishi, o`z fikri tarkibiy qismlarining ahamiyatlilik darajasi, fikriga va uning tarkibiy qismlariga doir bayon etadigan qo`shimcha axboroti yoki izohi kabi ma`nolarni ifodalaydi.

Asosiy qism: O`zbek tilida kiritma konstruksiyalar uch turga bo`lib o`rganiladi. Bular *kirish so`zlar, kiritma birikmalar va kiritma gaplardir*. Lekin turk tilida kiritmalar ikki turga bo`linadi: *ara so`zlar va ara cümleler*. Bulardan *ara so`z* kirish so`zlar bo`lsa, *ara cümle* esa kiritma gaplardir.

Aziz Nesinning “Gol qiroli” nomli asari o`rganilganda asarda juda ko`plab kiritma konstruksiyalar kelganini ko`rishimiz mumkin. Muallif kiritmalarni jumla boshida ham, o`rtasida ham, jumla oxirida ham qo`llagan. Asarda jami 58 ta kiritma aniqlangan bo`lib, ulardan 1 tasi gap boshida, 48 tasi gap o`rtasida, 9 tasi gap oxirida qo`llangan.

Muallif asarda kiritmalarni qo`llaganida “ya`ni” bog`lovchisini ko`p bor ishlatgan. Asarda uch nuqta bilan tugagan gaplar ham ko`p qo`llaniladi. Misollar:

Kırk yaşındaydı, *yani erkeğin en olgun çağı ...* (6-b.)

Boyu uzundu, *yani her kadının sokulup rahatça yaslanacağı gibi...*(6-b.)

Tüyübozuk Yusuf Paşa'nın yalnız biriki ay süren valiliği sırasında elde ettiği, *yani eline geçirdiği arazi, bina, çiftlik , mülk*, ne varsa hepsi devlet hazinesine geçtiyse de, arada unutulup kalmış olanlar Tüyübozuk ailesine miras kalarak, bu ailenin ikiyüzelli

yıl boyunca har vurup harman savurarak yaşamasına bol bol yetti de arttı bile. (15-b.)

Asarda “kabi” o`xshatish ko`makchisini qo`llab yozilgan kiritmalarni ham ko`rishimiz mumkin.

Misollar:

Sait, ***bir hıçkırık gibi***, incecik bir haykırışla,

— Aslaaaa! diye haykırdı (85-b.)

Sevim'in bu tersliğı karşısında Sait de büsbütün çekingen olmuş, ***tehlike karşısındaki kaplumbağanın kabuğuna çekilişi gibi***, o da kendi içine büzülüp kapanmıştı.(94-b.)

Her ne kadar Kerkenez Sevim, Ispanyol Aysel'den yıllar sonra ortaya çıktıysa da, ***sonradan çıkan boynuzun kulağı geçmesi gibi***, Kerkenez Sevim de Ispanyol Aysel'i çok gerilerde bırakmıştı. (205-b.)

Asarda kelgan kirish so`zlar:

Kırk yaşındaydı, ***yani erkeğin en olgun çağı...*** (6-b.)

Omuzları genişti, ***yani her kadının sokulup rahatça yaslanacağı gibi...***(6-b.)

Boyu uzundu, ***yani her kadının başını görüp omzuna sığınacağı gibi..***(6-b.)

Gözleri yeşilimsi de mavimtıraktı, ***yani kadınların o gözlere bakarken rüyayadalacakları gibi ...***(6-b.)

Koyu siyah saçları sakaklarında hafif kırılmıştı, ***yani kadınların bakışlarıylaokşayacakları gibi ...***(6-b.)

Tüyübozuk Yusuf Paşa'nın yalnız biriki ay süren valiliğı sırasında elde ettiği, ***yani eline geçirdiğı arazi, bina, çiftlik, mülk***, ne varsa hepsi devlet hazinesine geçtiyse de, arada unutulup kalmış olanlar Tüyübozuk ailesine miras kalarak, bu ailenin ikiyüzelli yıl boyunca har vurup harman savurarak yaşamasına bolbol yetti de arttı bile. (15-b.)

Gözleri, ***hele aşırı parlak ışıktaki iki metre ötesindeki bile seçemeyen Sait***, girdiğı yerin bir fotoğraf stüdyosu olduğunu anlayamadı. (17-b)

Kerkenez Sevim daha o gün Sait Sarıoğlu'nu buluverdi; ***hem de hiç zorlukçekmeden, çok kolay, şıp diye ...***(22-b.)

Ama anlamazdan, bilmezden geldim, ***bana ne, öyle değil mi***, ister kocası olsun, ister olmasın(23-b.)

Kocası, ***sözde gizli gizli***, boyuna bizim resimlerimizi çekiyor. (23-b.)

Zekeriya adındaki, ***Ilgaz ormanlarından yürüyüp insanlar arasına katılarak her nasılsa konuşmasını da öğrenmiş olan, çam yarması cinsinden insan azmanı***, polise,

- Bu herifkarıma sarkıntılık etti, davacıyım !dedi.(29-b.)

Zararı yok canım,***hiç önemli değil***,dedi, bem davamdan vazgeçtim (29-b.)

İnanmazsınız ama,dedi, ben çok şeyimdir....***yani çekingen*** (32-b)

Sait *,ailesi içinde en akıllı sayılan* , köşkte birlikte yaşadıkları teyzesi Berrin Hanımefendi'ye hemen o gece , Sevim'le nasıl tanıştığını anlattı.(33-b.)

Aralarında bir evlenme söz konusu olmayınca, Duvar Ahmet , *yani Sevim'inamatör ve gedikli sevgilisi*, onun koruyucusu görevini üstüne almıştı. (48-b.)

Önce romantik bir dekor olmalıydı, *yarı karanlık*, loş ve sessiz bir yer...(49-b.)

Sait, içini yakan bu işkenceye daha çok dayanamamış, *hiç olmazsa Sevim'ikuşatan havayı soluyabilmek için*, elinde olmadan buralara sürüklenmişti. (50-b.)

Sait, teyzesini gönderdikten sonra, *yumurtası gelmiş de folluk bulamadığındandurmadan gıdaklayan tavuklar gibi*, evin içinde fir dönerek, sözlerini de, melodisini de kendisinin uydurduğu şarkılar söylüyordu. (55-b.)

Ah yarabbim, o ne avantür hayattır..(58-b.)

Maçlar dışında da, *özellikle barlarda*, Duvar Ahmet'in sol ayağını, bıçak, tabanca yerine, kesici ve ateşli silah gibi kullandığı olurdu (62-b.)

Sait, alışkanlıklarından ötürü, *gevşek bir genç olduğundan*, aile büyüklerinin sözünden dışarı çıkamazdı. (69-b.)

Öksürüğünü tutmaya çalışan Abdüşşükür Bey, *öksürük arasında zorlukla*,

— Buyrun, sizi dinliyoruz... dedikten sonra öksürüğünü sürdürdü(73-b.)

Bendeniz, *affedersiniz rahatsızlığım sebebiyle sık sık dışarı çıkmak mecburiyetinde olduğumdan*, her on, onbeş dakikada bir müzakereye ara verilmesini rica ediyorum. (73-b.)

Bugün burdaki sebab-i içtimainiz, *cümlelerin de malumu olduğu veçhile*, Sait Bey oğlumuzun, teehhülü mesele-i mühimmesidir.(74-b.)

Ancaaaak, *iş bu merkezdeyken*, Sait Bey oğlumuz, izdivaç merasiminin ta'-cil edilmesini, zira pek yakında baba olacağını itiraf etmiştir (74-b.)

— Fakat efendim, onun adına, *haşa huzurunuzdan*, sunî ilkâh, deniliyor.(75-b.)

— Efendim, dedi, *sözlerinden de anlaşıldığına göre*, Sait Bey oğlumuz bu kızla nasıl olsa evlenecektir. (77-b.)

Berrin Hanım, *duyduklarına göre, Sevim'in becerikliliğini överek*, uygun bir dille yeğenini yatıştırdı (78-b.)

Doğsa doğsa tehlike değil, çocuk doğardı ki, *Sevim gebe olduğuna göre*, bu çocuk yadatehlike nasıl olsa doğacaktı. (79-b.)

Ne var ki, korkunç bir hınç içindeydi, *herkese diş biliyordu*, bu duygusunu hiç dışa vurmadan...(81-b.)

Futbol, *yani daha çok futbolcular*, bir de kötü film artistleri dışında akıl almaz ölçüde bilgisiz olan Kerkenez Sevim,

— Yoksa bu dans ettiğimiz tangoyu o adam mı bestelemiş? dedi(83-b.)

Ama sonradan, *Brahms kırk yaşını geçtikten sonra*, onda büyük bir değişiklik olmuş, sakalları çıkıvermişti, gövdesi erkekleşip kalınlaşmıştı.(84-b)

Onu bir insan olarak değil, *insan biçimine girmiş ama insandan başka*, acınacak bir yaratık gibi görüyordu.(85-b.)

Sait, *bir hıçkırık gibi*, incecik bir haykırıyla,

— Aslaaaa! diye haykırdı (85-b.)

Sevim, Duvar Ahmet'in yanında oturuyordu; *oturuyor değil, ona iyicesokulmuş*, başını da omuzuna dayamıştı. (86-b.)

Kendisini, *her başarısız insan gibi, büyük ama talihsiz bir işadamı sandığından, büyük bir kazanç yolu göstererek*, Sait'ten para koparacağı umuduna kapıldı (87-b.)

Tezkere bile yok... Sırtıma aldığım gibi, *bir de ne göreyim, göstermek gibi olmasın*, sol bacağı, işte burdan kopuk da, bir derinin tuttuğu bacak sallanıyor.(88-b.)

İdareci Dünder Dubara'ya göre, bir futbol takımının başarısı, *yani maçlarda zaferi*, lig şampiyonu olması, yabancı takımlarla maçları kazanması için, ne futbolcu; ne antrenör önemliydi; bunlardan çok daha önemli üç şey gerekiyordu. (91-b.)

Sevim'in bu tersliği karşısında Sait de büsbütün çekingen olmuş, *tehlike karşısındaki kaplumbağanın kabuğuna çekilişi gibi*, o da kendi içine büzülüp kapanmıştı.(94-b.)

Duvar Ahmet, *o futbol sahalarının amansız kıyıcı beki bile*, Sait'in zavallılığına acımıştı . (114-b.)

— Uzatma kız, *yeter artık*, elverdi! diye azarladı.(114-b.)

İlk olarak, o da, *pekçok gazete okuru gibi*, gazeteyi son sayfasından, okumaya başladı .(124-b.)

Amerika'da kendisinin çalıştığı bir tıp enstitüsünde, *özellikle cinsel tutukluğu ve güçsüzlüğü olanları*, her türlü yolla, hatta uygulamalı olarak tedavi ediyorlardı. (163-b.)

Haftada bir iki saat gider, gönlünce alay edersin enayiyle, *paranı da alırsın*, olur biter.(170-b.)

«...Psikastenik, *yani zayıf iradeli bazı insanlar*, hastalıktan kurtulmak,, tedavi olmak istemezler . (171-b.)

Çok zor kabul etti, *oda benim hatırım için*, çok üsteledim de.. (176-b.)

Sen kendini yere atıp bağırarak yuvarlandın mı, *bizim seyircinin huyudur*, yenilene, dövülene acır ve yenene, dövüne kızar. (177-b.)

Çünkü, o da, *Sait ve Tomson gibi*, köşk bahçesinin büyük bostan kuyusuna düşmüştü. (194-b.)

Ama bir de dereyi gördük mü, *Allah Allah*, koma gitsin.. (204-b.)

Her ne kadar Kerkenez Sevim, İspanyol Aysel'den yıllar sonra ortaya çıktıysa da, *sonradan çıkan boynuzun kulağı geçmesi gibi*, Kerkenez Sevim de İspanyol Aysel'i çok gerilerde bırakmıştı. (205-b.)

— Âbicim, *sen bu sertliğe boş ver, hepsi gösteriş*, dedi.(209-b.)

Nitekim, Duvar Ahmet gelip de,

— Aç kız! diye bağırınca, *az daha dirense Ahmet'in kapıyı*

kırıp iki de tokat atacağını bildiğinden, kapıyı uysallıkla açtı, kendini de Ahmet'in kollarına attı; hıçkırılmaya başladı. (219-b.)

İki avukat, *aç kurdun av aradığı gibi aylardır*, bir yerde unutulup kalmış bir miras kırıntısı aramışlar, ama hiçbişey bulamamışlardı.(231-b)

Yaşlı Çerkez, *hanımefendiliğinin gereği*, ziyaret edeceğini önce telefonla bildirmiş, *her ziyaretinde olduğu gibi*, bir güzel hediye paketiyle gelmişti Ferferik'lerin evine(231-b.)

Böyle davranmamış olsaydı, *Sevim'in de dediği gibi*, belki de çoktan evlenmiş olacaktı kızı Sait'le (231-b.)

Ama o, *nedense*, Sarıoğlu ailesinin parası hiç bitmezmiş sanıyordu. (231-b.)

Karşılıycıları, her konudan konuştularsa da, *sözleşmişler gibi*, ne Kerkenez Sevim'den, ne İspanyol Aysel'den söz ettiler. (235-b.)

Üstelik, ülkenin en eski iki takımı, *iki ezeli rakip*, Tozkoparanca Hacetbaba karşılaşacaktı. (269-b.)

Erol İpkıran'nın gazetesinde, *hem de birinci sayfada*, bikini mayolu bir kızın resminin altında şunlar yazılıydı: «Koyu bir Hacetbabalı olan Nurten, Hacetbaba yenilirse kendini yakacağını söylemektedir. (272-b.)

Asarda kelgan kiritma gaplar:

“Gol qiroli” eseri o`rganilganda 52 ta kiritma gap aniqlanib tahlil qilingan.Yozuvchi kiritma gaplarning asosiy qismini gapning o`rtasida qo`llagan.

Misollar: Affedersiniz ,dedi , *birine benzettim sanırım*,Adım Abüzittin değil...(37-b.)
Affedersiniz efendim,*rahatsız ediyorum*, acaba Sevim Hanım'ı rica edebilir miyim? diyebilirdi . (47-b.)

Eserde cümlelerin çoğu basit cümledir. Yazar emir kipini de eserinde kullanmıştır.

Misollar: Ayakyolu temiz olan evin kızını, *hiç korkma*, hemen al... (65-b.)

Kızım, *sakın sözlerime darılmayın*, bu nikâh işini bu kadar uzatmayacaktınız. (225-b.)

Asarda kiritma gaplarning aksariyati ikki vergul orasida va gap oxirida qo`llangan. Qavs ichida faqat bitta kiritma gap yozilgan bo`lib, shuningdek faqat bitta kiritma gap ikkita tire orasida yozilgan.

Misol: Namuslu yani saf erkeklerin (*ki çoğu böyledir*), böyle bir itirafa dayanabilmeleri olanaksızdı . (49-b.)

Çeyrek finalde , bizim gruba giden takımları da yenerse — *ki, top yuvarlaktır, hiç belli olmaz* —, Tozkoparan yarı finale katılmayı hakedecektir. (125-b.)

Xulosa: Muallifning maqsadi va matn turiga qarab kiritmalarni qo`llash darajasi farq qilishi mumkin. Shu sababli, “Gol qiroli” asarida ham turli xil kirish so`zlar va kiritma jumlar ishlatilgan. Masalan, ayrim kiritmalar asarning hajviy tuzilishini qo`llab-quvvatlash uchun qo`llangan bo`lsa, ba`zilari qahramonlarning psixologik holatini yoki voqealar rivojini tushuntirish uchun ishlatilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A. G'.G'ulomov, M.A. Asqarova. "Hozirgi o`zbek adabiy tili. Sintaksis" Toshkent. O`qituvchi nashriyoti. 1965.
2. R.Sayfullayeva, B.Mengliyev, G.Boqiyeva, M.Qurbonova, Z.Yunusova, M.Abuzalova. "Hozirgi o`zbek adabiy tili. Sintaksis". Toshkent. 2009.
3. Z. Korkmaz. "Gramer terimlari so`zlüğü" Ankara. 1992-y. Türk Dil Kurumu Yayınları.

